

KEMALPAŞAZADE

şına çıkmamak şartıyla kader konusunda konuşmanın müstehap, hatta yetkililer için vâcip olduğunu söyley. Kader çerçevesinde gayb meselesine de temas eder ve mutlak gayb olarak adlandırdığı "beş gayb"ın (Lokmân 31/34) Allah'a mahsus olduğunu, bunların dışında kalan gaybların izâfi statüsüne girdiğini kaydedir. Peygamberin gayba dair bilgisinin Allah'ın iznine tâbi olup her çeşit gaybi kapsamadığını da açıklamalarına ekler (*Risâle fi istiṣnâ’l-lâhi te’âlâ mimmen fi’s-semâvâti ve’l-arz ve taḥkîkih*, I, 186-200). Ecel konusunda ise ecel-i kazâ ve ecel-i müsemâmâ ayırımına gider, birincisinin muvakat ve muallak, ikincisinin kesin olduğunu belirtir. Allah'ın insana süresi tâyin edilmiş bir ecel tesbit ettiğini kabul eder, sadaka ve sila-i rahim gibi amellerin ömrü uzattığını dair rivayetleri Allah'ın bilgisinde bir değişmeye meydan vermeyecek şekilde yorumlar (*Risâle fi’l-cebr ve’l-kader*, I, 158-185).

Nübüvvet. Kemalpaşazâde, Hz. İsâ'nın son peygamberden üstün olduğunu iddia eden Molla Kâbir'a cevap vermek üzere tâfdîl meselesini, zindikları ve mehdîlik iddiasında bulunan sahte sûfleri reddetmek üzere de mûcize konusunu ele alır. Tâfdîl meselesinde Hz. Muhammed'in bütün peygamberlerden, onların da meleklerden üstün olduğunu söyley (*Risâle fi tâfzîl’l-enbiyâ’ ‘ale’l-melâ’ike*, I, 117-124; *Efdâliyyetü Muhammed ‘aleyhi’s-selâm ‘alâ sâ’iri'l-enbiyâ’*, vr. 36-43). Mûcizenin, nübûveti inkâr edenleri acze düşürme ve mûcizeye konu olan şeyleri yapmaktan alikoyma şeklinde iki rûknûnun bulunduğu belirtir. Bir kısım mûcizelerin peygamberden sâdir olduğunu, bazılarının ise onda zâhir olduğunu ve Kur’ân-ı Kerîm'in ikinci tür mûcize grubuna girdiğini kabul eder. Kur'an'ın, benzerni meydana getirmekten insan kudretinin özel olarak alikonduğu (sarfe) türden bir mûcize teşkil ettiği görüşüne olumlu bakar (*Risâle fi hakîkatî'l-mu’cize ve de-lâletihâ ‘alâ sîdkî men idde’â'n-nübûvve*, I, 137-148).

Âhiret. Kemalpaşazâde âhirette sadece mûkellef olanların diriltileceğini söyley, aksini beyan eden âhâd haberlerin bu konuda delil olamayacağını savunur, cismanî haşrin aklen değil naklen vâcip olduğunu bildirir. Dirilişin cismanî olacağına ilişkin pek çok âyetin bulunduğu hatırlatarak hak ehlinin cismanî haşrin vukuunda ittifak ettiğini, bunun, dağılan bedenin parçalarını bir araya getirmek suretiyle mi yoksa yeniden yaratma şeklinde

mi olacağında ise ihtilâfa düştüğünü bildirir; bedenlerin aynıyla değil benzerleriyle diriltileceğini kabul eder (*Risâle fi hakîkatî'l-me’âd*, vr. 42^a-43^b); ayrıca mîzânın "adalet" anlamına yorumlanamayacağını savunur (*Risâle fi hakîkatî'l-mîzân*, II, 381-383).

Tasavvuf. Kemalpaşazâde bazı risâle ve fetvalarında râks, semâ, devran gibi tasavvûfi ritüellere karşı çıkip heterodoks sûfi grupları aleyhinde fetvalar verirken Muhyiddin İbnü'l-Arabî hakkındaki fetvası ve ruhla ilgili risâlelerinde tasavvufa olumlu bakar. Tasavvufun genel çizgileyile İslâm'ın sınırları içinde olduğunu kaydeder ve bu yola giren kişinin meşrû olmayan işleri yapmaktan kaçınması gerektiğini belirtir. Râks, semâ, devran gibi ritüellere başvuran ve dinin haram kaldırığı işleri öven sûflerin şiddetle cezalandırılmasını ister. Bu kişilerin imâmetinin sahîh olmadığını, onlara selâm verilemeyeceğini, tecdîd-i imanda bulunmaları gerektiğini bildirir (*Risâle fi fetva’r-raķş, tür.yer.*). Öte yandan Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye dair fetvasında ondan kâmil bir mûctehid, erdemli bir mûrşid ve kendisinden olağanüstü haller zuhur eden bir sûfi olarak söz eder. Ona karşı çıkanın hasta etmiş, bu tutumunda ısrar edenin ise sapıtmış olacağını söyley ve yönetimin böylesini bu inancından döndürmesini ister. İbnü'l-Arabî'nin eserlerindeki ifadele rin bir kısmını herkesin, bir kısmını ise ancak keşif ehlinin anlayabileceğini, anlayamayanların susması gerektiğini ileri sürer (*Fetvâ fi hakîki İbn ‘Arabî*, bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Kemalpaşazâde, *Risâle fi hakîkatî'l-me’âd*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5340, vr. 42^a-43^b; a.mlf., *Risâle fi tâfzîl’l-enbiyâ’ ‘ale’l-melâ’ike* (*Resâ’îlû İbn Kemâl [Inş. Ahmed Cevdet] içinde*), İstanbul 1316, I, 117-124; a.mlf., *Risâle fi kidevî'l-Kur’ân* (a.e. içinde), I, 131-136; a.mlf., *Risâle fi hakîkatî'l-mu’cize ve de-lâletihâ ‘alâ sîdkî men idde’â'n-nübûvve* (a.e. içinde), I, 137-148; a.mlf., *Risâle fi'l-cebr ve’l-kader* (a.e. içinde), I, 158-185; a.mlf., *Risâle fi istiṣnâ’l-lâhi te’âlâ mimmen fi’s-semâvâti ve’l-arz ve taḥkîkih* (a.e. içinde), I, 186-200; a.mlf., *Risâletü'l-ferâ’îz* (a.e. içinde), II, 272-274; a.mlf., *Risâle fi hakîkatî'l-mîzân* (a.e. içinde), II, 381-383; a.mlf., *Efdâliyyetü Muhammed ‘aleyhi’s-selâm ‘alâ sâ’iri'l-enbiyâ’*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3618, vr. 36-43; a.mlf., *Risâle fi taḥkîki lüzûmi'l-imkân li-mâhiyyeti'l-mûmkîn*, İÜ Ktp., AY, nr. 1589, vr. 356^a-373^b; a.mlf., *Risâle fi taḥkîki lafzi Çelebi*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2041, vr. 259^b; a.mlf., *Risâle fi mîye'te'allaku bi-hâlkî'l-Kur’ân*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2041, vr. 251^a-252^b; a.mlf., *Tâ’rifü'l-âkl*, Süleymaniye Ktp., Tırnavalı, nr. 1864, vr. 99^a-101^b; a.mlf., *Risâle fi enne'mâ’kâle mâ hüve*, Süleymaniye Ktp., Tırnavalı, nr.

1864, vr. 92^a-98^b; a.mlf., *Risâle fi taḥkîki mûrâdi'l-kâ'îlin bi-enne'l-vâcib te’âlâ mûcibun bi’z-zât*, Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 1028, vr. 127^b-135^b; a.mlf., *Risâle fi taḥkîki vûcûbi'l-vâcib*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3618, vr. 55-68; a.mlf., *Risâle fi taḥkîki enne'mâ yasdûru bî'l-kudreti ve'l-ihtiyâr lâ bî'l-kerh ve'l-iżtûrâr*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2041, vr. 257-258; a.mlf., *Risâle fi tekkaddümî'l-illeti't-tâmmâ’ ale'l-mâhiyye*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 1049, vr. 36^a-48^b; a.mlf., *Risâle fi ziyâdeti'l-vûcûd 'ale'l-mâhiyye*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4794, vr. 49^b; a.mlf., *Risâle fi fetva’r-râks*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 696, vr. 36-39; a.mlf., *Fetvâ fi hakîki İbn ‘Arabî*, Süleymaniye Ktp., Âşır Efendi, nr. 430, vr. 108^b; Esad Efendi, nr. 1694, vr. 11^a^b; Ahmet Arslan, *Kemalpaşazâde Tehâfüt Haşîyesi'nin Tâhlîli*, İstanbul 1987, s. 207-208, 522; a.mlf., "Kemal Paşazâde'nin Felsefi Görüşleri", *Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu* (hz. S. Hayri Bolay v.d.r.), Ankara 1989, s. 75-105; M. Sait Yazıcıoğlu, "Kelamçı Olarak İbn Kemâl", a.e., s. 149-155; Sayın Dalkiran, *İbn-i Kemâl ve Düşünce Tarihimiz*, İstanbul 1997; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmâni Toplumunda Zindiklar ve Mûhîdîler* (15-17. Yüzyıllar), İstanbul 1998, s. 348; Şamil Öçal, *Kemal Paşazâde'nin Felsefi ve Kelâmi Görüşleri*, Ankara 2000, s. 53-61; a.mlf., "Kemal Paşazâde'nin Eserlerinde Akıl ve Aklın Önemi", *Bîlîg: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 9, Ankara 1999, s. 133-143; Kemal Sözen, *İbn Kemâl'de Metafizik*, Isparta 2001, s. 92-95; Mahmut Kaya, "İbn Kemâlin Düşünce Tarihimizdeki Yeri ve Varlık Anlayışı", *Sosyoloji Dergisi*, III/1, İstanbul 1989, s. 223-229.

İLYAS ÇELEBI

Edebî Şâhsiyeti. Değişik konularda pek çok eser vermiş olan Kemalpaşazâde neşir yanında nazmı da başarıyla kullanmış, divanının dışındaki hemen her eserinin gerekli gördüğü kısımlarında Arapça, Farsça ve Türkçe manzumelere yer vermiştir. Tezkireler onun edebî yönünden ziyade ilmî yönü üzerinde durur ve nesrinin nazmından üstün olduğu görüşünde birleşir. Bunun başlıca sebebi, onun her an telîf ve tedris ile meşgul olan bir âlim ve halkın dinî meseleleri için fetva veren bir müftü olması dolayısıyla devlet adamı ve âlim kişiliğinin sanatçı ve şair kişiliğini arka plana itmesidir. Bundan dolayı ilmî seviyesinin yüksekliğine göre edebî yönü daha zayıftır. Buna bağlı olarak şiirlerinde derin hayallere, bol çağrımlı edebî sanatlara pek rastlanmaz. Şiiri hikmetli söz olarak görür ve bir fayda sağlamasını ister. Aşka ve hikemî konulara daha çok önem verir, tasavvûfi yorumdan uzak beyitler üzerinde yoğunlaşır. Duygu ve hayal yerine akla, mücerredden ziyade müşâhhasa meyli bu yüzdendir. Bu özelilik Kemalpaşazâde'nin günlük hayatı ve devrine ışık tutan beyitlerinde de görü-

lür. Dili sade, ifade yapısı sağlamdır. Ge-rek atasözlerini ve deyimleri sıkça kullanması, gerekse cinas sanatını başarılı bir şekilde uygulaması Bursali Ahmed Paşa, Necâti Bey, Kabûlî gibi şairlerin eserlerinden etkilenmesine bağlanabilir. Özellikle kasidelerinde yaşadığı dönemi canlandıran imajlara önem vermiş, yer yer orijinal anlatımlar yakalamıştır. Herhalde Arap edebiyatına olan yakınlığı dolayısıyla diğer divan şairlerinin aksine hiçbir şiirinde mahlas kullanmamıştır. Yine aynı teşir vezin ve kafiye anlayışına da hâkimdir. Manzum şiir tercümelerinde de şekil yönünden divan şiri için yerli, orijinal ve farklı tecrübeleri olmuştur. Nesri hakkında, Türk yazı dilinin halk dilinden uzaklaşmasında etkili olduğu yahut ağır ve tımtıraklı bir üslûp kullandığı şeklindeki hükümler gerçeği yansıtmez. Sadelik ve akıcılık özelliklerini muhafaza eden sanatkârane nesri kendi döneminden itibaren takdir edilmiştir.

Kemalpaşazâde, başta *Tevârîh-i Âl-i Osmân’ı* olmak üzere eserlerini kaleme alırken edebiyatçı ve şair kimliğinin birikiminden yararlanmış, yazdıklarında özellikle secie çok önem vermiş, zaman zaman inşa örneği sayılacak edebî tasvirlerde bulunmuş, üç dilde edebî kudreti olduğunu gösterecek şekilde olaylar arasında Türkçe, Arapça ve Farsça hikemî tarzda şirler serpiştirmiştir. Divanının, yazmalarından başka (İÜ Ktp., nr. 1942, 2921, 3497) yayımlanmış matbu bir nüshası da vardır (İstanbul 1313). İçinde kendisine ait olmayan bazı şirlerin de yer aldığı bu eksik neşir onun divanıyla ilgili yetersiz değerlendirmelere sebep olmuş, bu hususta yanlış sonuçlara varılmıştır. M. A. Yekta Sarâç tarafından yeniden neşre hazırlanan ve henüz basılmamış olan divanı münâcât, Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşîdîn için söylenmiş na’tlar, padişah için yazılmış iki kaside, ahlâkî konulu mesnevi tarzında manzumeler, 400’den fazla gazel ve çok sayıda mukatta’ ve müfredden meydana gelmekte olup tam bir divan münderecatına sahiptir. Kemalpaşazâde’nin *Yûsuf ile Zeliha* mesnevisi kendisinden önce aynı konuyu işleyen diğer mesnevilerle göre daha sanatkârane bulunmuştur (Âşık Çelebi, vr. 254^a). Dil ve edebiyata dair eserleri içinde *Kâfiye Risâlesi*, mesnevi tarzında olup darbîmeselleri ihtiva eden *Usulnâme*, Bûsîrî’nin *Kaşîdetü'l-bürde'sinin* manzum tercumesi, Muînûddin et-Tantarâ-nî'nin *Nizâmîmülük* için yazmış olduğu otuz beş beyitlik *el-Kaşîdetü'l-Tanâ-*

râniyye'sinin manzum tercumesi, bazı Farsça eş anlamlı kelimeler arasındaki anlam nüanslarına dair *Dekâiku'l-hakâik*, Farsça bir gramer ve sözlük olan, ayrıca edebî terimleri de ele alan *Câmi'u'l-Fûrs*, *Gülistân'a* nazire olarak Farsça yazılan *Nigâristân*, Arapça'dan Farsça'ya bir sözlük olan *Muhitü'l-luğâ* ile Mısır seferi esnasında Yavuz Sultan Selim'in isteği üzerine tercüme ettiği söylenen *İbn Tağrîberdî'nin en-Nûcûm'z-zâhire* adlı eseri (Âşık Çelebi, vr. 87^a; *Keşfû'z-zunûn*, II, 1233) anılabılır.

Bazı kaynaklarda Kemalpaşazâde'nin, Tîfâşî'nin (ö. 651/1253) *Rûcû'u's-şeyh ilâ sîbâh fi'l-kuvveti 'ale'l-bâh* adlı bahnâmesini padişahın isteği üzerine Türkçe'ye çevirdiği belirtilmekle birlikte (*Keşfû'z-zunûn*, I, 835) eldeki nüshalarda bu tercüme Kemalpaşazâde'ye ait görünmediğinden, esere meşruiyet kazandırılmak amacıyla ona atfedilmiş olması muhtemeldir.

Bu zeki, müttaki, kinsiz ve garezsiz, meseleleri ferâsetle değerlendiren, münazara ve münakaşadan hoşlanan, hoşsohbet ve nüktedan âlim, tipki vasiyetnâmesinde cenazesinin dervişane kaldırılmasını ve türbe yapılmayı başına sadece bir taş dikimesini isteyen yalın şahsiyeti gibi edebiyatta da tasannudan uzak durmuş ve halkın daha iyi anlayabileceği bir üslûpla eser vermeyi tercih etmiştir. Tefsir, hadis, fikih, tasavvuf, felsefe, tarih, dil ve tip gibi pek çok alanda eser vererek yalnızca devrinin değil bütün bir Osmanlı medeniyetinin en seçkin âlimleri arasında yer almış, bu eserlerde dil yönünden de başarılı olmuştur. Kemalpaşazâde yanlış gördüğü bazı icraatları da cesaretle tenkit etmesini bilmış, hocası Molla Lutfî'nin ilhâd ve zîndîklîka itham edilerek öldürülmesi hadisesinde devlet ileri gelenlerini karşısına alacak şekilde bir şiir yazarak bunu ehl-i hasedin işi olarak değerlendirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sehî, *Tezkire* (Kut), s. 154; Âşık Çelebi, *Meşâîrû's-şuarâ*, vr. 39^a, 87^a, 254^a; Latîfi, *Tezkire*, s. 79; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 197; Ahdi, *Gülşen-i Şuarâ*, İÜ Ktp., TY, nr. 2604, vr. 19^a; Beyâni, *Tezkire*, İÜ Ktp., TY, nr. 1560, vr. 10^a; Âli Mustafa, *Künhû'l-ahbâr*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4225, vr. 29^b; Kinalizâde, *Tezkire*, I, 126; Riyâzî, *Riyâzû's-şuarâ*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3724, vr. 19^b; *Keşfû'z-zunûn*, I, 835; II, 1233; Cemâleddin, *Âyîne-i Zurefâ*, İÜ Ktp., TY, nr. 261, vr. 15^b; Ahmed Bâdi Efendi, *Riyâzî Belde-i Edirne*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 10392, vr. 129^a; Hamîd Vehbi, *Meşâhir-i İslâm*, İstanbul 1301, s. 1552; Fâik Reşâd, *Eslâf*, İstanbul 1311, I, 6; a.mlf., *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*, İstanbul,

ts., s. 256-258; Köprülûzâde Mehmed Fuad – Şehâbeddin Süleyman, *Yeni Osmanlı Târîh-i Edebiyyâtı*, İstanbul 1332, s. 258; Osmanlı Müellifleri, I, 223; Mustafa Demirel, *Kemal-Pasa-zade'nin Yusuf u Zeliha'sı ve Dil Hususiyetleri* (doktora tezi, 1979), İÜ Ed. Fak.; Mustafa Çiçekler, *Kemal Paşazade ve Nigâristân'ı* (doktora tezi, 1994), İÜ Ed. Fak.; M. A. Yekta Sarâç, *Şeyhüislâm Kemal Paşazade: Hayatı, Şâhiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri*, İstanbul 1995.

 M. A. YEKTA SARÂÇ

Eserleri. Velûd bir müellif olan Kemalpaşazâde birçok alanda Türkçe, Arapça ve Farsça eserler yazmıştır. Çalışmalarının sayısı konusunda kesin bir rakam vermek güçtür. Cemîl el-Azm kendisine 214, Brockelmann 179, Nihâl Atsız 209, Şamil Öçal 226 eser nisbet etmektedir. Bunların bir kısmı müstakîl telîflerden, bir kısmı diğer eserlerinin bölümünden, aynı eserin değişik isimle kaydedilmiş şeklinde, şerh ve hâsiyelerden oluşmaktadır. Başlıca eserleri şunlardır:

A) Tarih, Dil ve Edebiyat. 1. *Tevârîh-i Âl-i Osmân*. On ciltten (defter) meydana gelen bir eser olup Çelebi Mehmed devrinin içeren V. defterle II. Murad devrine ayrılan VI. defterin 847 (1443) yılına kadar olan kısmı ve Yavuz Sultan Selim devrine ait IX. defterin Mısır seferi bölümü mevcut değildir. Mohaç seferine dair kısmın müstakîl istinsahları *Mohaçnâme*, Fâtih Sultan Mehmed döneme ait VII. defterin İstanbul'un fethiyle ilgili kısmının müstakîl istinsahları ise *Târîh-i Feth-i Kostantîniyye* adıyla anılır. Osman Bey, Orhan Bey ve Fâtih devirlerine ait I., II ve VII. defterler Şerafettin Turan, VIII ve IX. defterler Ahmet Uğur, IV. defter Koji Ima-zawa, X. defter Şerafettin Sevârcan tarafından yayımlanmıştır (yk. bk.). 2. *Divan*. Münâcât, na’tlar, iki kaside, mesnevi tarzında manzumeler, 400'den fazla gazel ve çok sayıda mukatta’ ile müfredden meydana gelen eserin İstanbul'da yapılan eksik baskısından (1313) sonra tenkitli neşrini Mustafa Demirel gerçekleştirmiştir (İstanbul 1996), son olarak da M. A. Yekta Sarâç tarafından neşre hazırlanmıştır. 3. *Yûsuf ile Züleyhâ*. 7777 beyitten oluşan bu mesnevi üzerine Mustafa Demirel İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde doktora tezi yapmıştır (1979). 4. *Kaside-i Bürde Tercümesi*. Bûsîrî'nin eserinin çevirisi olup M. A. Yekta Sarâç tarafından neşredilmiş (*İslâmî Edebiyat*, sy. 24 [İstanbul 1994], s. 65-70). Yusuf Turan Günaydin üzerinde yüksek lisans tezi hazırlamıştır (1995, AÜ İlâhi-